

הרב עזריאל אריאל

שמיטת כספים וצדק חברתי במשנתו של מרן הרב קוק זצ"ל

שתיקה רועמת מאפיינת את התייחסותו של מרן הרב קוק זצ"ל אל שאלת הצדק החברתי. בכתביו ניכרת הסימפטיה שרחש לאנשים ששאלות החברה נגעו ללבם. אבל התייחסות מפורשת ונקיטת עמדה גלויה באשר לרעיונותיה של תנועת העבודה – אין. כל זאת, על אף שהיה נושא זה אחד הנושאים המסעירים ביותר בדורו. מצווה אחת לא אפשרה לרב זצ"ל להתעלם: **מצוות השמיטה**. משמעותה החברתית זועקת לשמים. ואכן, בהקדמתו ל"שבת הארץ" פורש הרב חזון אוטופי על האווירה החברתית השוררת בעם ובארץ באותה שנה. הדברים שם אמורים בשמיטת הקרקעות. ביתר שאת אמורים הדברים ביחס לשמיטת הכספים.

על שמיטת כספים כתב הרב זצ"ל בספרו "עין איה"¹. שם הוא מבאר את דברי המשנה האחרונה במסכת שביעית:² "המחזיר חוב בשביעית – יאמר לו 'משמט אני'. אמר לו אף על פי כן – יקבל ממנו, שנאמר: 'זוה דבר השמיטה'". וכך כותב הרב זצ"ל:

התכלית העיקרית של שמיטת החוב בשביעית הוא מפני "כי קרא שמיטה לה" – להסיר את העול היותר כבד שמתקבץ לרגלי שליטת העשירים על העניים, מפני שהוצרכו להם איזה פעם להלוואה, שהכניעה והעבדות תהיה מוטבעת בלב מי שירגיש על עצמו חוב לחברו. "עבד לווה לאיש מלווה". והשעבוד הזה עלול להכניע את ישרי

1. עין איה ח"ב (עמ' 404)

2. שביעית פ"י מ"ט.

לב לפני עשירים תקיפים שיהיו המה המלווים. על כן תבוא השמיטה ותתיר אלה החרצובות.

הקלקול המוסרי שיש במצב שבו אדם חייב לחברו אינו טמון בעצם הפער הכלכלי שביניהם. בכך אין כל פסול. הקלקול מונח באותו שעבוד נפשי, שנובע מן השעבוד הכלכלי. אגב כך מעבירה אלינו השמיטה מסר חינוכי נוסף – שחרורו של האדם מן השעבוד לרעהו:

עם היסוד העיקרי, להעיר **שיסוד הקניינים הוא מחובר עם התכלית העליון הכללי, שהוא הטוב המשותף לכל הנמצאים יצורי ה'.**

אך איך יבוא התיקון? האם הדבר תלוי בביטולו של הרכוש הפרטי והפיכתה של החברה כולה לקומונה שיתופית? – לא אין זו הדרך:

אלא שעם זה צריך לדעת ולהכיר **שלא עם דרך ביטול הקניינים הפרטיים יבוא האדם למטרה העליונה הזאת** של הצלחת הכלל, כי אם עם חילוק הרכוש והזהירות מתוצאות רעות הבאות לרגלי היתרון הדמיוני הזה.

לאור השקפה זו מונחת סכנה גדולה ברעיון שמיטת הכספים. מחד גיסא, דרושה היא השמטת הכספים כדי לשבר את יצר לב האדם. אך מאידך גיסא, הגבול שבין הפקרת החובות לבין ההפקרות המוסרית – דק הוא עד למאוד. מתח רוחני זה בא לידי ביטוי באותה הלכה:

והנה, כל דרך ישר צריך להיות נשמר שלא יפעל על המודרכים על פני תכונות שהם רעות כשיוצאות חוץ למידתן. על כן ההשמטה של שביעית צריכה עם זה **שמירה, שלא תחליש את רגש היושר והצדק מנגוע ברכוש רעהו.** על כן די לו ליסוד תכלית השביעית בדיבור: "משמט אני". שבוה **יסור הסבל ועול העבדות מלווה למלווה.**

אמנם מקום הניחה תורה לרגש היושר הטהור שילך על פי דרכו. כי בעל נפש טהורה, כאשר יאתה לאיש הישראלי המודרך על פי חוקי תורת ה' - לא יאבה להיות נהנה מיגיע רעהו. על כן, באמרו "אף על פי כן" – יקבל ממנו, להורות שלא יעתקו גבולי יסודי היושר גם לשעה, כי אם יוגבלו כדי להישיר את המטרה הכללית היותר עליונה שתבוא לרגלי קריאת השמיטה לה' בצדדיה החומרניים והרוחניים.

להשלמת הרעיון, נביא את דברי הרב זצ"ל על סיומה של המשנה: "המחזיר חוב בשביעית – רוח חכמים נוחה הימנו".

וכך כותב הרב זצ"ל:

אין תכלית השמיטה של החוב מניעת הפירעון ונטיית המשקל בענייני הרכוש. שיסוד התורה במשפטיה היא הגבלת הרכוש והעמדת הצדק בקניין כל אחד מבני אדם במה שהוא שלו. אלא **שעם הגבלת הקניין – צריך שתשפע רוח הנדיבות**, עד שתשלול את צדדי החיסרון הבאים ממנו...

ואז:

יבוא גם כן היתרון, **שמבלעדי הכרח משפטי – ימאס האיש אשר רוח בו את ההנאה מעמל זרים**, בהיותו מכיר יתרון נפשו רק בהיותו עוזר ומהנה ולא עוזר ונסבל... על כן, "המחזיר חוב בשביעית... – רוחם נוחה הימנו".

הרב מתמצת כאן את כל משנתו החברתית, שהיא שונה ומשוכללת מן התפיסה הסוציאליסטית-קומוניסטית. כיבוד הרכוש הפרטי הוא ערך. מחד גיסא, ערך של צדק, וערך של שמחת האדם בעמלו שלו – מאידך גיסא. חלילה לשלוח יד באותם ערכים מוסריים על ידי בנייה מלאכותית של קומונה שיתופית. **תיקונה האמיתי של החברה יבוא מתיקונו המוסרי האישי של כל אדם**. האדם, באופן אישי, צריך לפתח את אישיותו המוסרית: להיות נדיב כלפי מי שנמוך ממנו בסולם הכלכלי וישר כלפי מי שגבוה ממנו. מתוך כך תיבנה חברה מוסרית וערכית שבה ישררו הצדק, הצדקה והשלום, והיא שתהיה אור לכל הגויים ומופת לכל העמים.